

А. В. ТОЇЧКІНА

РЕЦЕНЗІЯ НА ТРОИТОМНИК Д.І. ЧИЖЕВСЬКОГО

Д. И. Чижевский. Избранное. В трех томах. Т. 1. Материалы к биографии (1894 – 1977) / Сост., вступ. ст. В. Янцена; Коммент. В. Янцена, И. Валявко, В. Кортхаазе. М.: Библиотека-фонд «Русское Зарубежье»; Русский путь, 2007. 848 с.

Видання першого тому тритомного зібрання праць Д.І. Чижевського, безумовно, стало важливою та визначною подією. Поза сумнівом значущими «Матеріали до біографії» Д.І. Чижевського є в першу чергу для чижевськознавства. Адже біографія та пауковий спадок великого славіста на сьогоднішній день вивчені тільки частково. Більшість архівних матеріалів не опублікована та залишається мало та важко приступною дослідникам. У рецензованому ж виданні багато архівних матеріалів з життя Чижевського вперше вводяться в науковий обіг. Частину з них уперше перекладено на російську мову, частину спеціально написано для цього видання. Тексти подано в супроводі ретельно проробленого паукового коментаря із залученням широкого спектру матеріалів з історії російської еміграції. Продумано принципи розміщення документів, листів, мемуарів, статей за розділами, що створює фундаментальну паукову базу для подальших досліджень життя та творчості Д. І. Чижевського. Необхідно відзначити й те, що це видання є цінним не лише для спеціалістів з історії російської еміграції, а й у цілому для гуманітарної науки. Бо «Матеріали до біографії» є оригінальним досвідом відтворення біографії славетної людини в історичних свідцтвах та документах. Жанрова форма біографії в документах як така не є новою. У літературознавстві вона була випробувана ще в 10–30-ті роки ХХ століття (згадаю, з одного боку, відомі книги В. Вересаєва: «Пушкін у житті», «Гоголь у житті», книги В.В. Гіппіуса «Гоголь. Спогади. Листи. Щоденники...» та, з іншого, Н.О. Лернера «Роботи та

дні О.С. Пушкіна»). Оригінальність та значущість створеної в даному жанрі книги про Д.І. Чижевського, на мій погляд, полягає насамперед у тому, що перед нами досвід створення наукової біографії. В. Янцен зробив спробу синтезувати жанрові форми «літературного портрету» та документальної хронології.

Книга складається із семи розділів та додатка. Композиція книги вийшла кільцевою: перший та другий розділи є зібранням автобіографічних матеріалів, у яких Чижевський сам говорить про себе та події свого життя; у додатку, що завершує том, слово знову надається Д.І. Чижевському – в цій частині вміщено спогади, промови, некрологи про близьких йому сучасників: Юрія Клена, В.В. Зеньковського, Ф.А. Степуна, князя М.С. Трубецького та Йозефа Вашіцу. Слово про близьких є не менш автобіографічним, ніж слово про себе.

Перший розділ складається з документів (особисті справи, автобіографії, персональні дані, прохання, промови) та спогадів ученого про своє життя. У другому розділі вміщено вибрані автобіографічні листи Д.І. Чижевського 1921 - 1976 рр.

Третій – найбільший у книзі розділ (с. 243-678) – включає в себе корпус мемуарів та є умовно поділеним на частини відповідно до етапів біографії вченого: «Біля витоків: Александрія, Петербург, Київ» (спогади В.В. Зеньковського, Панаса Феденка), «Завершення навчання філософського ремесла, партійна та наукова публіцистика: Фрейбург у Брейсгау» (стаття М.-Л. Ботт, спогади Х.-Г. Гадамера, Л. Ландгребе) і таке інше, включаючи останній гейдельберзький період життя Д.І. Чижевського (спогади Х.-Ю. цум Вінкеля, Г. Шаліха, В. Буша, Р. Лахман та ін). В окремому підрозділі зібрано ювілейні матеріали, у «Посмертне» включено поминальні промови, слова, некрологи, вибрані листи. Тут же вміщено документи, пов'язані з історією купівлі та каталогізації бібліотеки та архіву Чижевського Гейдельберзьким університетом, а також звіт про каталогізацію особистої бібліотеки Чижевського в інституті славістики міста Галле.

Четвертий розділ («Pro et Contra») включає в себе рекомендаційні листи, характеристики, відгуки читачів та вибіркові рецензії на праці Чижевського (Флоровського, Франка, Кулешова). У п'ятому розділі подано варіанти та доповнення опублікованих у попередніх розділах матеріалів. У частині шостій – теми лекцій та семінарів Чижевського. Частина сьома – надзвичайно важлива – є спробою надати найбільш

повну на сьогоднішній день бібліографію праць ученого, що охоплює весь період його пакувальної діяльності з 1912 по 1977 рік. У цьому ж розділі надано бібліографічні відомості про рецензії на праці Чижевського, некрологи та літературу про Чижевського.

Хочеться особливо відзначити ту колосальну роботу із збирання та підготовки матеріалів до біографії Чижевського, яку виконали Володимир Янцен (упорядник тому, автор вступної статті та більшості коментарів, а також перекладач усіх німецькомовних та частини українських текстів), спільно з Іриною Валявко (автором коментарів до українських та англійських текстів, ініціатором архівних розшуків та збирання спогадів сучасників ученого) та Вернером Кортхаазе (автором матеріалів та коментарів про коменіологію). Суттєву роль у виданні книги відіграла Бібліотека-фонд «Російське Зарубіжжя», зокрема, вчений секретар фонду М. А. Васильєва. Звичайно, масштаб книги та вкладена в неї праця вражає, але видання потребує не лише заслужених похвал, а й уважного аналітичного розбору. Необхідно осмислити оригінальний досвід створення наукової біографії славетного славіста.

Окремо хотілося б зупинитися на питанні про принципи побудови біографії. Том нараховує більш ніж вісімсот сторінок, але й такий обсяг, звичайно ж, не дозволив включити до видання повний корпус матеріалів про Чижевського. Відповідно, виникає питання про принципи відбору текстів. Судячи з усього, В. Янцен прагнув, з одного боку, представити в можливій хронологічній повноті всі періоди життя Чижевського, з іншого – зібрати разом усі найбільш «промивисті» – як репрезентативні, так і маловідомі та, на перший погляд, незначні – свідчення про Чижевського. Задачею упорядника та коментаторів було: висвітлити всі сторони яскравої, багатопланової та багатомірної особистості вченого відтворити у свідченнях його живий образ, історію його життя та наукової творчості, атмосферу часу та оточення. Виконанню цієї ж задачі, певно, слугує та жанрова строкатість представлених у книзі текстів (документи, автобіографії, листи, мемуари, промови, некрологи та ін.). У багатожанровості по-своєму відбивається складність, несталість та динамічність історії життя Чижевського, сполученого з драматичними подіями ХХ століття. У цілому в даному томі вдалося здійснити завдання створення наукової біографії, балансуючи на межі між свідченнями очевидців епохи та об'єктивним

науковим дослідженням¹. Надзвичайно важливим фактором у книзі є компетентний науковий коментар, який, по суті, став паралельним текстом-біографією Чижевського, що компенсує та врівноважує неповноту, суб'єктивність, історичність багатьох спогадів та свідощтв. Крім того, коментар суттєво доповнює та збагачує архівною, документальною інформацією надані свідощтв епохи. Вносять коментатори також свої живі акценти та нові питання, інтерпретації, без яких не можна уявити паукове дослідження. Так, вельми істотним доповненням до незвичайних та дуже складних для інтерпретації спогадів Чижевського про його участь у меншовистському русі («Спогади про меншовиків на Україні 1919-1920 рр.») є коментар В. Янцена та І. Валявко до другого підрозділу першої частини. Зокрема, коментатори пишуть: «Спогади Чижевського про меншовиків були написані в березні 1961 р. На прохання Б. І. Николаєвського, який у цей час готував низку праць з історії меншовизму та просив Чижевського уточнити деякі деталі історії меншовистських організацій на Україні. Порівняння тексту спогадів та «Меншовистської поезії» свідчить про справді феноменальну пам'ять Чижевського, яка зберегла найменші подробиці подій сорокарічної давнини. Листування між Чижевським та Николаєвським з приводу цих спогадів, а також іншими учасниками роботи над історією меншовизму містить багато біографічних ремінісценцій та уточнень, без яких публікація спогадів виявилася б неповною» (с.135). Саме коментар дає нам необхідну додаткову інформацію, а акценти коментаторів допомагають нам її оцінити.

Вкажу далі як наприклад на коментар до другого розділу книги, в якому надано автобіографічні листи Чижевського. Коментар В. Янцена освітлює археографічні особливості кожного листа, його належність

¹ Необхідно відзначити, що жанр «біографії в документах» потребує зовсім іншого принципу відбору текстів (як правило, фрагментів з листів, мемуарів і т. ін.), ніж власне жанр «матеріалів до біографії» (у «матеріали» вклучаються тексти повністю, і відтак науковий жанр передбачає інший принцип структурування матеріалу; крім того, такого плану видання потребує вклучення відповідного довідкового апарату). В. Янцен спробував синтезувати ці дві жанрові форми, і досвід цей не завжди та не в усьому є вдалим: так, мішанина текстів різних жанрів (наприклад, мемуарів та наукової статті в третій частині), призводить до стилістичного різнобою, що заважає здійсненню завдання створення цілісного портрета вченого, принаймні його сприйняття читачем при послідовному прочитанні книги від початку до кінця. Частина матеріалів та їх варіанти, з цього ж погляду, варто було б винести в додаток.

до архіву певного адресата, дані про характер взаємостосунків Чижевського з ним, про збереженість усього корпусу листів Чижевського до цього адресата, а також про наявність листів-відповідей, відомості про місце першої публікації, їхнє значення в листуванні та історії життя Чижевського. Так, про лист Чижевського до Гуссерля від 25 травня 1931 року повідомляється: «машинописний лист, єдиний з листів Чижевського до Едмунда Гуссерля (1859–1938)». Далі йде вказівка на джерело та першопублікацію, коротка біографічна довідка про історію стосунків Чижевського та Гуссерля, реальний коментар до тексту листа (с. 218). Про лист Чижевського до З.О. Микуловської від 14 липня 1950 року читаємо: «Машинописний лист (один зі 116 за 1950–1968 рр.). Джерело: Yurief. Адресований Зої Осипівні Микуловській (у заміжжі – Юрьєвій, 1922–2000) – гарвардській студентці, учениці Чижевського, яка пізніше захистила під його керівництвом дисертацію “Тоголь в інтерпретації російських символістів” та стала професором слов’янської філології у Нью-Йоркському університеті. Рідкісний приклад, здавалося б, не властивих Чижевському емоційних та потаємних листів» (с. 234). Звичайно, для того, щоб оцінити ступінь репрезентативності запропонованих упорядником вибраних листів Чижевського, необхідно мати можливість співвіднести їх з повним зведенням листів ученого. Але поки в нас його немає, і коментар залишається найважливішим джерелом, яке дозволяє нам оцінити місце кожного з листів та адресатів листів Чижевського в його біографії.

Що стосується повноти наданої в «Матеріалах» біографії Чижевського, то недосить освітленим у томі, на мій погляд, виявився драматично напружений діалог ученого з покинутою батьківщиною, Радянським Союзом, та діячами радянської науки. З корпусу мемуарів із якихось причин випали спогади А. Вінченза, в яких питання про стосунки із СРСР посідає важливе місце; у розділі рецензій представлено лише негативний полюс в оцінці Чижевського на колишній батьківщині (рецензія В.І. Кулешова на німецькомовну «Історію російської літератури 19 століття» Чижевського). Звичайно, ставлення до Чижевського таких учених, як О.І. Білецький, В.П. Зубов, В.І. Вернадський, М.П. Алексєєв або Д.С. Лихачов, було набагато більш продуктивним та неоднозначним, ніж загальна політична лінія замовчування, огульної критики та неприйняття діяльності Чижевського як найвизначнішого вченого-слависта міжнародного масштабу.

Важливим є шостий розділ «Матеріалів»: «Теми лекцій та семінарів Д.І. Чижевського». Педагогічна діяльність була справою всього життя вченого, і розділ дозволяє нам доторкнутися до цього, такого значущого, боку його діяльності. Крім того, лекції та семінари є безпосередніми джерелами паукових праць славіста. Відповідно, теми дозволяють нам простежити еволюцію його дослідницьких ідей, визрівання планів праць. Послідовний перелік у розділі курсів та тем семінарів уражає розмаїттям та широтою охоплення матеріалу у викладацькій діяльності Д.І. Чижевського.

Окремого розгляду потребує останній, сьомий, розділ книги, присвячений бібліографії праць ученого, рецензій на його твори та літератури про нього. Звичайно, слід висловити велику подяку В. Янцену, який зробив першу спробу скласти бібліографію праць ученого за весь період його паукової діяльності. Безумовно, ця бібліографія є тим фундаментом, який дозволить рухатися далі. У межах книги вона є найважливішим розділом, бо в ній прочитується науково-дослідницька біографія вченого, його еволюція та розвиток, історичні та біографічні метаморфози його паукової діяльності та труднощі на шляху. Але в бібліографії, наданій у «Матеріалах», є низка серйозних недоліків, і погано те, що про недоліки ці жодним чином не зазначено впорядником. Зокрема, бібліографія, складена на матеріалах інших бібліографій ученого, звірена лише частково. Це зрозуміло: звірити весь обсяг вихідних даних праць Чижевського, опублікованих у різних виданнях (багато з них є важкоприступними), у різних країнах, у різні часи (від 10-х до 70-х років ХХ століття) не дуже просто. Але в результаті ми опиняємося перед фактом цілої низки неточностей та нагальною необхідністю звірення опублікованих у «Матеріалах» бібліографічних даних. Вкажу для прикладу на ранні праці Чижевського, опубліковані в «Известиях Российского Общества Любителей Мироведения» (1912–1915 гг.). Чижевський вносив назви своїх ранніх астрономічних праць у бібліографію своїх праць покладаючись на пам'ять, через що виникла низка неточностей, які потребують виправлення². У «Матеріалах» же надані неточні дані, узяті з бібліографій його праць, і це не зазначено впо-

² Пошлюся на мою статтю: А.Тоичкина. Дмитрий Чижевский и Русское Общество Любителей Мироведения (неизвестные факты из жизни Дмитрия Чижевского 1912-15 годов) // Дмитрий Чижевский и европейская культура. Дрогобыч – Siedlce 2010. С.33-48.

рядником. Є в бібліографії також очевидні неприпустимі прогалини: так, з незрозумілих причин випала з неї, наприклад, відома німецька праця Д. І. Чижевського «Достоевський та просвіта» (1975). Питання виникає також у зв'язку з видавничою діяльністю Чижевського: у «Матеріалах» видання із серій, що виходили під редакцією вченого, надані дуже вибірково. Питання це є серйозним та потребує окремого розгляду й вивчення. Адже впорядницька та редакторська діяльність Чижевського є важливою складовою його славістичних досліджень. І справа тут не лише в потребах викладання. Сам вибір текстів для видань, складання хрестоматій та коментар до них (як, наприклад, у серії «Heidelberger Slavische Texte») дозволяє багато зрозуміти у створеній ним «історії духу». Отже, необхідно скласти повну бібліографію видань Д.І. Чижевського.

Безумовної доробки та доповнень потребують два останніх підрозділи сьомої частини: підрозділи рецензій на праці Чижевського та чижевськознавчої літератури. У такому разі навіть не виникає питання про критерії вибору наданих бібліографічних матеріалів: очевидно, що їх необхідно доповнити відповідно з вимогами, що висуваються до компетентних наукових видань.

Безумовно, «Матеріали до біографії» є лише першим томом заявленого тритомного «Вибраного» Д.І. Чижевського. Передбачається, що деякі («випадкові») недоліки першого тому (у тому числі й незрозуміла в пакувому виданні такого рівня відсутність іменного покажчика) мають бути компенсовані видавцями в наступних двох томах. У цілому ж висловлені спостереження та зауваження в жодному разі не знижують наукової значущості книги, радше вказують на напрям подальшого нашого руху: необхідність звірення та доробки бібліографії, перекладу та публікації творів Д.І. Чижевського, його листування, подальше збирання та публікацію документів та свідоцтв епохи. «Матеріали до біографії» Д.І. Чижевського є фундаментальною та надзвичайно значущою працею в історії розвитку сучасного чижевськознавства та гуманітарної науки в цілому.